

ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ ПІДХІД ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПОМИЛОК У МОВЛЕННІ ДОШКІЛЬНИКІВ

Богущ А.М

У статті подано погляди вчених щодо класифікації мовленнєвих помилок у дошкільників та причини їх виникнення.

Ключові слова: мовлення, помилки, дошкільники, відхилення, норма, новотворення.

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К КЛАССИФИКАЦИИ ОШИБОК В РЕЧИ ДОШКОЛЬНИКОВ

Алла Богущ

В статье представлены взгляды ученых по анализу и классификации речевых ошибок детей дошкольного возраста и причины их появления.

Ключевые слова: речь, ошибки, дошкольники, отклонение, норма, нововведение.

LINGUODIDACTICAL APPROACH TO THE CLASSIFICATION OF MISTAKES IN THE PRE-SCHOOL CHILDREN'S SPEECH

Alla Bogush

In the article the scientists' points of view concerning analysis and classification of the mistakes in the pre-school children's speech and the reasons of their appearance have been represented.

Key words: speech, mistakes, pre-school children, deviation, norm, innovation.

Кінцевим результатом навчання дітей дошкільного віку рідної мови є формування у них культури мовлення.

Культура мовлення – це вміння правильно говорити (й писати), добираючи мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування, це система вимог стосовно виживання мови в мовленнєвій діяльності. Культура рідної мови має як соціальне, так і національне значення. Вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, облагороджує стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом; через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення.

На жаль, мовлення дітей дошкільного віку вирізняється недосконалістю, у мовленні дошкільників ще зустрічається чимала кількість різного роду помилок як мовних, так і мовленнєвих, які стали об'єктом дослідження багатьох учених (В. Бадер, М. Пентлюк, Ю. Фоменко, С. Цейтлін, Н. Черемісіна, Л. Щерба). Так, С. Цейтлін наголошує на необхідності розрізнення мотивованого і немотивованого порушення мовної норми. «Помилкою є немотивоване порушення норми, – зауважує вчена, – тобто порушення внаслідок недостатнього володіння мовою. Мотивоване ж порушення – це один із прийомів підвищення художньої виразності тексту» [9:112]. Умотивовані відступи від норм застосовуються з метою стилістичного забарвлення, надання висловлюванню експресивності, індивідуалізації цитованого мовлення. Прикладом відступу від фразеологіч-

них одиниць є так зване «авторське перетворення», «трансформація» фразеологізмів.

У науковому обігу відсутній усталений набір термінолексем щодо визначення ненормативних одиниць, що зумовлює неточність у трактуванні помилок. Так, у літературі рівноправно функціонують термінолексеми «недолік», «неточність», «огріх», «помилка», «порушення», «вада», «похибка», «відхилення». Зауважимо, що більшість із них уживаються як синоніми. Так, за тлумачним словником української мови, вада - це хиба, недолік, недосконалість [8:214]; помилка - неправильність у написанні слова, помилка, огріх, неправильна думка [8:556]; порушення - відхилення від правил, невідповідність [8:597]; огріх - недолік, хиба, помилка [8:69]; недолік - помилка, відхилення від норми, дефект, вада [8:835].

Під помилкою розуміють таке ненормативне лінгвоутворення, яке виникає в результаті невмотивованого порушення літературної норми і наслідком неправильних мисленнєвих операцій (В. Бадер, М. Пентилок та ін.). В. Мельничайко помилку у висловлюванні тлумачить як порушення тієї чи тієї норми (тобто пропонує оцінювати мовну одиницю за єдиним критерієм правильно/неправильно), «а з погляду комунікативної доцільності вживають менш категоричні формулювання: тут найчастіше фігурує термін «мовний недолік», розцінюваний з позицій «гірше чи краще» [7:21]. Нерозмежування диференційних ознак змісту понять «неточність» і «недолік» В. Мамушин пояснює розмитістю межі між «мовленнєвими помилками» і «неточностями», що залежить від низки умов, які важко передбачити при розробці класифікації помилок [6, с. 45-49].

У методичній літературі відсутнє також чітке розмежування термінолексем «мовна» і «мовленнєва» помилки. Уживання цих одиниць визначається безсистемним характером, неспілідовністю. Так, у підручнику М.Пентилок мовленнєвими названо лексичні, фразеологічні та стилістичні помилки, а граматичні (морфологічні і синтаксичні) зараховано до розряду мовних. Г. Мішурова висловлює думку про те, що мовними помилками є лише лексикофразеологічні, морфологічні та синтаксичні.

У корекційній роботі термін «відхилення» використовується для тлумачення розбіжності з певною нормою в поведінці, настановах, цінностях, психічному розвитку як співвідношення норми і патології. Зауважимо, що існує й інший погляд на змістове начинення терміна «відхилення» (Г. Бреслав, А. Венгер, Д. Ельконін). Так, Г. Бреслав використовує поняття «відхилення» дотично нормального розвитку дитини. Під відхиленням автор розуміє невідповідність рівня розвитку і поведінки дитини в системі вимог і очікувань, що ставить до нього суспільство, «які не виходять за межі «вікової норми» і не зумовлені органічним пошкодженням центральної нервової системи [4]. Д. Ельконін і Л. Венгер під віковою нормою розуміють не середній для певної групи показник, а оптимальний, з погляду суспільства, рівень, співвіднесений з індивідуальними особливостями дитини.

Відтак, виокремлюють два типи відхилень: відхилення як запізнення розвитку і відхилення як порушення розвитку. Ми дотримуємося розуміння терміна «відхилення» в мовленнєвому розвитку як запізнення оволодіння зву-

ковимовою і активним нормативним мовленням, яке можна активізувати і стимулювати цілеспрямованими педагогічними впливами.

Порушення мовлення дітей було предметом дослідження багатьох учених (В. Бадер, А. Богуш, А. Буяновер, О. Гвоздев, В. Капінос, А. Колупаєва, К. Крутій, Т. Ладиженська, М. Львов, Є. Радіна, В. Рождественська, Ф. Сергєєв, С. Соботович, М. Фомічова, С. Цейтлін, К. Чуківський, М. Шеремет та ін.). У лінгвістиці і лінгводидактиці (В. Бадер, С. Цейтлін, П. Черемисін, Л. Щерба та ін.) існує досить різноманітна класифікація мовленнєвих помилок залежно від того, які критерії покладено в характеристику порушення мовлення: мовленнєві одиниці, функціонування мовних засобів, культура мовлення, стилістичний аспект мовних явищ, вік дитини і т. ін. Не існує єдиного погляду, як засвідчив аналіз літератури, і щодо визначення змістового начинення означених понять. Так, А. Буяновер під «помилкою» розуміє порушення мовної норми, а «недоліком» вважає невдалий вибір того чи того мовного засобу. Автор виділяє стилістичні помилки, мовленнєві помилки (порушення правильності мовлення), мовленнєві недоліки (неправильне використання мовних засобів), граматичні помилки [5:6].

За даними дослідження В. Бадер, учні молодших класів припускаються трьох груп мовленнєвих помилок. А саме: помилки і недоліки, яких припускаються в обох формах мовлення; помилки і недоліки, яких припускаються тільки в усному мовленні; помилки і недоліки, яких припускаються тільки в письмовому мовленні. У межах першої групи відповідно системи мовних одиниць і їх використання в усному й письмовому мовленні А Бадер виділяє такі: 1) мовні помилки; 2) мовленнєві помилки та недоліки. До мовних помилок відносить лексичні, морфологічні й синтаксичні. Серед лексичних помилок називає такі: вживання слова в невластивому йому значенні; вживання діалектизмів, просторічних слів; порушення лексичної сполучуваності слів; лексичні повтори; повторення спільнокорених слів; вживання зайвих слів; помилки, пов'язані з інтерференцією [5:144]. За В. Бадер, морфологічні помилки - це порушення норм утворення форм слова, а саме: неправильне або невдале словотворення, утворення форм іменників, прикметників, помилкове написання особових закінчень дієслів. Помилки у вживанні роду, числа, відмінка іменників та прикметників також віднесено до морфологічних. До морфологічних автор відносить і помилки, пов'язані з порушенням морфологічних норм, викликаним негативним впливом російської мови. Синтаксичні помилки, за В. Бадер, це порушення структури словосполучень чи речень.

До мовленнєвих недоліків, що трапляються в обох формах мовлення, В. Бадер відносить інформативно-змістові, порушення зв'язності, логічності, структурно-композиційної цілісності, наведення фактів, що не відповідають дійсності (фактичні) [5].

Зауважимо, що спільним для більшості класифікацій помилок є критерій групування - співвіднесеність із відповідним рівнем мовної системи. Згідно з цим, розрізняють лексичні, морфологічні, синтаксичні та інші помилки. Найбільш поширеними, зауважує С. Цейтлін, є лексико-семантичні помилки розуміння, суть яких полягає в неправильному трактуванні значення слова. Враховуючи специфіку усної і письмової форм мови, авторка (на відміну від

орфоепічних, акцентуаційних, орфографічних та пунктуаційних) означені помилки класифікує як властиві обом формам, точніше, відносить до тих, що не залежать від форми мови (9).

Системний опис феномена помилки у проєкції на мову засобів інформації подає Т. Бондаренко. Значну увагу авторка приділяє виявленню та лінгвістичному опису лексичних помилок, серед яких виділяє такі різновиди, як: систематично модифіковані лексеми; плеоназми; анормативи, зумовлені нерозрізненням значень паронімів та сплутуванням семантики міжмовних омонімів; інтерферени й росіянізми [3]. У наукових працях Г. Буяновер, В. Кіпонос, В. Мельничайка, Ф. Сергєєва, С. Цейтлін висвітлено види мовленнєвих недоліків, до яких учені відносять семантичні, стилістичні і стилістично-функціональні, експресивну невідповідність висловлювання (порушення). Під семантичними недоліками (порушення вимог слововживання) лінгводидакти розуміють вживання слова у невластивому значенні, порушення лексичної сполучуваності, вживання спільнокореневих слів - тавтологія, вживання зайвих слів — плеоназмів, повторення тих самих слів тощо. У межах означеної групи мовленнєвих вад учені (В. Мельничайко, Ф. Сергєєв, С. Цейтлін та ін.) розглядають і фразеологічні порушення - невідповідне використання та спотворення фразеологізмів. Залежно від того, які саме мовні норми порушуються, мовленнєві помилки також розподіляються на низку категорій. Визначають помилки: а) у побудові слова - не виправдане словотворення або видозміна слів нормативної мови; б) морфологічні, пов'язані із ненормативним утворенням форм слів і складних речень; в) синтаксичні - неправильна побудова словосполучень, простих та складних речень; г) лексичні — використання слів у ненормативних значеннях, порушення лексичного поєднання, повтори, тавтологія; д) фразеологічні — пов'язані із використанням фразеологізмів, що не відповідають нормі; стилістичні — визначені в порушенні єдності стилю [9].

Помилки класифікуються за видом мовленнєвої діяльності, із якими вони пов'язані. Розрізняють помилки говоріння та помилки розуміння, що взаємопов'язані між собою. Помилки говоріння є більш очевидними, їх можна зафіксувати. Помилки розуміння визначити складніше. Найчастіше зустрічаються лексико-семантичні помилки розуміння, неправильне розуміння значення слова.

С. Цейтлін, аналізуючи мовлення дітей дошкільного віку, виокремлює системні, просторічні, композиційні та інноваційні помилки [9]. Системними автор називає помилки типу «заповнення пустих клітин».

Діти керуються спочатку лише вимогами системи і не знають про існування будь-яких заборон і заповнюють пусті клітини, виникають ненормативні дитячі новоутворення. «Пусті клітини» мають місце в галузі лексичної семантики. Особлива кількість «незаповнених клітин» у словотворенні: число реально наявних слів у багато разів менше від тієї кількості, яку можна було б утворити за існуючими в мові моделями словотворення.

Помилки типу «вибору ненормативного варіанту із числа запропонованих мовною системою». Мовна система пропонує кілька варіантів висловлювань одного й того самого смислу. Вибір одного із можливих варіантів закріплюється мовною нормою. За словами Ф. де Сосюра, якщо в мовленні вико-

ристовується варіант, який не підлягає нормі мови, ми фіксуємо мовленнєву помилку.

Помилки типу «запобігання фактів, які не відповідають вимогам мовної системи». Подекуди мовна норма утримує в собі дещо, не передбачене системою мови, а в деяких випадках навіть протилежне та суперечливе. Явища, що суперечать сучасній системі, або не співвідносяться із нею, діти часто змінюють, уніфікують їх, моделюють під більш чи менш системні.

Помилки типу «запобігання ідіоматичності». Багато слів у процесі функціонування набули певних семантичних відтінків. Використовуючи те чи інше слово, діти часто помиляються саме тому, що не беруть до уваги семантичних відтінків. Ідіоматичністю характеризуються стійкі словосполучення-фразеологізми. Діти важко засвоюють їх.

На думку С. Цейтлін, не всі помилки, що зустрічаються в мовленні дітей, можна пояснити нерівномірним засвоєнням системи і норми мови. Якщо в мовленні людей, які оточують дитину, зустрічаються випадки порушення норм літературної мови, то вони здебільшого повторюються дітьми. Ці порушення певною мірою можуть торкатись лексики, морфології, синтаксису, фонетики і становлять елементи особливого різновиду мовлення – «просторіччя», які є могутнім негативним чинником впливу на формування мовлення дитини і на виникнення великої кількості різноманітних помилок. Вплив просторіччя найчастіше відчувається у модифікації слів нормативної мови. Просторіччя можуть бути не тільки слова в цілому, але й значення окремих слів і форми слів. Просторічність спостерігається і в синтаксисі. Такі помилки є більш стійкими, ніж «системні». За С. Цейтлін, у мовленні дошкільників розповсюдженими є й композиційні помилки, за її словами, «композиційний збіг», що виступає у порушеннях лексичного і синтаксичного сполучення. До композиційних помилок належать випадки дублювання займенником одного із членів речення, невиправданий пропуск компонентів речення, словосполучень, а також простих речень, які входять до складу складних речень. За словами М. Жинкіна, це є прояв «негативної індукції» — з мовлення вилучаються саме ті фрагменти, які для мовця є очевидними. Негативний вплив на формування висловлювання здійснює «інертність словесних утворень», що має прояв у багаторазовому повторенні певного слова. У результаті виникає одна із найбільш поширених помилок дитячого мовлення - лексичний повтор. До композиційних помилок відносять також випадки конструктивного переважання речень, що робить неможливим їх розуміння.

У методичній літературі причиною-домінантою породження анормативів називається незнання мовної норми. Серед інших причин появи ненормативних одиниць науковці вбачають: вплив діалектів, соціальних жаргонів, просторіч, індивідуальних мовленнєвих навичок (М. Пентилюк); складність механізму породження мовлення, як чинник, що сприяє виникненню мовленнєвих помилок (М. Жинкін, С. Цейтлін, В. Мамушин). Крім того, оскільки кожен із типів помилки може зумовлюватися різними причинами, в лінгводидактиці репрезентовані розвідки, в яких автори окремо з'ясовують причини орфографічних, морфологічних помилок тощо. А. Лагутіна серед внутрішньомовних чинників, які спричинюють коливання в доборі мовного варіанта, виділяє: нормативну змінність мови; вплив аналогії; специфіку се-

мантики слова, словосполучення і фразеологічних єдностей; семантичні особливості лексеми; особливості взаємозв'язків споріднених за структурою мов; співвідношення стилів мови.

Д. Арбатський визначив причини появи помилок у тлумаченні значень слів. За його словами, абсолютно помилкові трактування виникають на основі хибних асоціацій, що сприймаються як реальна схожість, інші помилкові тлумачення базуються на реальній смислової відповідності і містять часткове значення слова. Подекуди помилки такого типу породжуються на основі неосмисленого сприймання деяких фраз і висловів, крім того, неправильні тлумачення — це результат та джерело мисленневих помилок. В. Мельничайко визначає такі причини лексичних помилок: розбіжність між звуковою формою і реальним значенням слова; обмеженість синонімічних ресурсів мовця; недостатність мовного досвіду.

Учені (О. Гвоздев, Н. Черемисіна, К. Чуковський, Л. Щерба, С. Цейтлін та ін.) виокремлюють особливу ненормативність дитячого мовлення, яку вони називають «дитячими інноваціями» - це самостійно створені дітьми мовні одиниці або модифікаційні одиниці мовлення дорослих. Головним механізмом цих новоутворень є аналогія. Чим менше закріпились в уяві ті чи ті слова із форми, тим менше перешкод зустрічає новоутворення, тим більше в нього простору. Розповсюдженість новоутворень за аналогією в мовленні дітей Ф. - де Сосюр пояснював тим, що діти є недостатньо обізнаними з певними звичаями і не знаходяться в залежності від них.

Н. Крушевський, В. Богородицький, І. Бодуен де Куртене велику увагу приділяли творчим аспектам мовленнєвої діяльності дитини. Так, І. Бодуен де Куртене вважав, що за дитячими інноваціями можна передбачити стан мови в майбутньому. Л. Щерба вивчав дитячі інновації як специфічний різновид так званого негативного мовного матеріалу із принциповою орієнтацією на творчу мовленнєву діяльність, аналіз живих, а не «мертвих мовних явищ». Він уважав, що діяльність людини, яка опановує мову на основі конкретного мовного матеріалу, схожа на діяльність ученого-лінгвіста, який із того самого матеріалу формує уявлення про мову. Його обґрунтування розуміння граматики як «збірки правил мовленнєвої поведінки» базується на фактах дитячого мовлення, а саме, на дитячих новоутвореннях. Л. Щерба зазначає, що коли дитина промовляє: «У мене немає картов», то вона, звісно, творить фрази за своєю недосконалою граматиною, неадекватній граматиці дорослих, а не повторює те, що почула, тому що такої форми мови, напевне, не було в мовленнєвому оточенні. Якщо б наш лінгвістичний досвід не був підпорядкований певній системі, яку ми і називаємо граматиною, то ми були б папугами, які можуть повторювати і розуміти те, що почули». К. Чуковський назвав дитячі інновації мовленнєвою обдарованістю дитини, яка спроможна на основі аналізу мовлення дорослого засвоювати мовні моделі та правила. О. Гвоздев назвав дитячі інновації «новоутвореннями за аналогією» і визначав психолінгвістичний механізм їх виникнення. Поява інновацій у мовленні дитини свідчить про засвоєння дитиною того чи того граматичного явища, тобто правил створення слова або словоформи, які ґрунтуються на вмінні членити нормативну словоформу на елементи й осмислювати функції отриманих елементів. Значущість дитячих новоутворень, на думку О.Гвоздева,

полягає у тому, що дитина знаходить стихію мови без усіякого спотворення. Отже, він дійшов висновку, що за допомогою новостворень за аналогією дітей дошкільного віку можна встановити основний морфологічний запас мови. Н Черемисіна поділяє дитячі інновації на правильні новоутворення (створені у відповідності з наявними мовними моделями) та неправильні (створені через порушення тих чи інших закономірностей), а потім - сукупність підпорядкованих моделей, які конкретизують загальну. У роботах О. Шахнаровича дитячі мовні інновації розглядаються як особливі аналогії наслідування себе. Дитячі мовленнєві новоутворення, на думку О. Шахнаровича, формуються на основі особливих механізмів: вони є наслідком функціонування в мовленні дітей «моделей - типів», які утворились на основі генералізації мовних моделей. О. Кубрякова, аналізуючи словотворчі інновації, виділяє три типи процесів, що базуються на трьох моделях механізмів аналогії: орієнтування на одиничний, унікальний лексичний зразок, орієнтування на модель і орієнтування на синтаксичну структуру, що згортається.

С. Цейтлін під дитячою мовленнєвою інновацією розуміє кожний мовний факт, який є зафіксованим у мовленні дитини і відсутнім у загальному користуванні. У мовленні дітей, за її даними, присутні різноманітні типи інновацій: словотворчі, морфологічні, лексико-семантичні, синтаксичні [9].

Як бачимо, існують досить різноманітні підходи до класифікації помилок мови і мовлення. Зазначимо, що в дошкільному віці будь-яке порушення мовних норм ми розглядаємо як мовленнєву помилку - це зумовлюється, по-перше, віковим періодом дітей - дошкільним, по-друге, формою мовлення - усне мовлення, яке засвоюють діти дошкільного віку. У цьому зв'язку будь-яка помилка вимагає корекції та виправлення.

Література

1. Бадер В.І. Взаємозв'язок у розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів.- Автореф. дис... канд. пед. наук. — К., 2004.
2. Богуш А., Савінова Н. Педагогічне коригування мовлення дітей дошкільного віку в ігровій діяльності. - Одеса, 2007.
3. Бондаренко Т.І. Типологія мовних помилок та їх усунення... -К., 2003.
4. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве — норма и отклонение. - М.: Педагогика, 1990.
5. Буяновер А.Б. Упражнения по предупреждению речевых и грамматических ошибок. - К.: Рад. шк., 1990.
6. Мамушин В.Е. О характере и причине речевых ошибок и об „ошибках контроля” // Рус. яз. шк. 1984.
7. Мельничайко В.Я. Творчі роботи на уроках української мови . - К: Радянська школа, — 1984.
8. Новый тлумачний словник української мови у 4 т. — К.: Аконіт, 1999, — Т. 2.
9. Цейтлін С.Н. Речевые ошибки и их предупреждение. - М.: Просвещение, 1982.